Debreceni Református Hittudományi Egyetem
Doktori Iskola

TÉZISFÜZET

az

Inkulturációs és ökumenikus kihívások az ukrajnai keresztyén egyházak szolgálatában 1991 után

című doktori értekezéshez

Készítette:
Erbach Viola

Témavezetők:
Dr. Gonda László
Dr. Kovács Ábrahám

Debrecen 2026

I. A dolgozat tárgya

Ukrajna függetlenségének 1991-es kikiáltása óta az országban jelenlévő keresztyén egyházak folyamatos önértelmezési kihívással szembesülnek. A Szovjetunió felbomlása nemcsak geopolitikai, hanem mélyreható társadalmi átalakulást is hozott, amely a vallási élet minden szereplőjét érintette: az egyházaknak újra kellett gondolniuk saját társadalmi szerepüket, a társadalomhoz való viszonyukat, valamint egymással és az állammal fenntartott kapcsolataikat.

Dolgozatom azt vizsgálja, hogy ebben az átalakuló közegben miként formálódott át az ukrajnai keresztyén egyházak, azon belül is a Moszkvai Patriarchátus fennhatósága alá tartozó Ukrán Ortodox Egyház, az ukrajnai görögkatolikus egyház, valamint az ukrajnai evangéliumi-baptista közösségek teológiai és társadalmi önértelmezése az inkulturáció és az ökumenikus együttműködés folyamataiban. A dolgozat címe az 1991 utáni időszak egészére utal, empirikus súlypontja azonban a 2013–2014-es Méltóság Forradalmára (Maidan) és az azt követő teológiai feldolgozásra, az ún. Maidan teológiára esik.

Kiinduló feltevésem szerint a Maidan körüli teológiai diszkurzus a modern kori ukrajnai egyháztörténet legélesebben körvonalazódó kontextuális teológiai megnyilvánulása, amelyben az inkulturáció és az ökumenizmus egyszerre válik láthatóvá: a közös imádságokban, a felekezetközi lelkipásztori szolgálatban, valamint a méltóság és szabadság fogalmainak teológiai újraértelmezésében, miközben új kérdéseket vet fel a prófétai megszólalás és a politikai azonosulás határairól is.

A dolgozat fő kutatási kérdése: hogyan alakult át az ukrajnai keresztyén egyházak teológiája és társadalmi szolgálata 1991 után az inkulturáció és az ökumenikus együttműködés folyamataiban, és miként válik ez az átalakulás láthatóvá a Maidan teológiában, mint az utóbbi évek meghatározó ukrajnai kontextuális teológiai jelenségében? A vizsgálat egyszerre törekszik e folyamatok erősségeinek – a keresztyén tanúságtétel társadalmi hitelességének növekedése, az ökumenikus közeledés elmélyülése – és kockázatainak – a vallási és politikai diskurzusok szoros összefonódása, valamint a történelmi események szakralizációja – feltárására.

II. A vizsgálat módszere

A dolgozat összehasonlító jellegű: a Maidan teológia három felekezeti: ortodox, evangéliumi-baptista és görögkatolikus olvasatát vizsgálja egymás mellett, egy-egy meghatározó teológus, Cyril Hovorun, Michael Cherenkov, illetve Mychailo Dymyd munkássága alapján. Mivel a vizsgált teológusok szinte kivétel nélkül személyes résztvevői vagy közvetlen tanúi voltak a

Maidan eseményeinek, reflexióik elválaszthatatlanul összefonódnak saját egzisztenciális tapasztalataikkal: ez egyszerre gazdagítja az elemzést, és módszertani óvatosságra int az objektivitás kérdésében.

A kutatás kvalitatív jellegű: elsődleges teológiai szövegek tanulmányok, nyilatkozatok, prédikációk mellett korábban készült interjúgyűjteményekre (így Alexei Gordeev és Ludmilla Filipovich köteteire) is támaszkodik. A jelenleg is zajló háborús helyzet, valamint a kutatás időbeli és módszertani korlátai miatt önálló, kérdőíves vagy interjúalapú terepmunka nem valósulhatott meg; ennek elvégzése egy jövőbeli kutatás feladata marad. A forrásanyag jelentős része ukrán és orosz nyelvű, ezért a dolgozat több helyen saját fordításra támaszkodik.

Ezenkívül módszertani keretként a protestáns fejezetben az ARCS-csoport (Action Research: Church and Society) által kidolgozott „Négy teológiai hang" modelljét (normatív, formális, vallott, illetve operáns teológia) alkalmazom, mivel csak a baptista anyag esetében állt rendelkezésre a laikus, gyülekezeti tapasztalatokra épülő forrásbázis (strukturált interjúsorozat). A modell következetlen, kizárólag egy felekezetre korlátozódó alkalmazása tudatosan vállalt módszertani korlátja a dolgozatnak, ugyanakkor kijelöli egy jövőbeli, felekezetközileg kiterjesztett kutatás irányát is.

III. A dolgozat gondolatmenete

A bevezető fejezet a kutatási kérdés felvázolása mellett tisztázza a dolgozat alapfogalmait, az ökumenizmust, a kontextualizációt és inkulturációt, valamint az ún. Maidan teológia fogalmát, majd bemutatja a kutatás módszertanát és a „Négy teológiai hang" modelljét. Az irodalomáttekintés rámutat arra, hogy a nemzetközi szakirodalomból mindmáig hiányzik a posztszovjet ukrán vallási tér átfogó, teológiai-hermeneutikai igényű feldolgozása, a magyar nyelvű teológiai szakirodalomból pedig gyakorlatilag teljesen hiányzik az ukrajnai ortodox, görögkatolikus és baptista közösségek Maidanhoz kapcsolódó teológiai önértelmezésének bemutatása.

Az első nagy tartalmi egység az ukrajnai vallási pluralizmus, valamint az ortodox egyházak, a görögkatolikus egyház és a baptista közösségek történeti kialakulásának rövid áttekintését adja, amely a későbbi elemzés vallástörténeti hátterét biztosítja.

A második fejezet az ökumené ukrajnai helyzetét tárgyalja: az Orosz Ortodox Egyház ökumenikus mozgalomhoz és az Egyházak Világtanácsához fűződő, egyre inkább ambivalenssé váló viszonyát, a 2019-es tomosz (az Ukrajnai Ortodox Egyház autokefáliát

elismerő okirata) utáni felekezetközi kapcsolatokat, az ortodoxián belüli konfliktust az Orosz és az Ukrajnai Ortodox Egyház egymással szemben álló narratíváinak összevetésével, végül az Ukrajnai Ortodox Egyház és a görögkatolikus, illetve protestáns felekezetek kapcsolatát.

A dolgozat gerincét a Maidan teológia három felekezeti olvasatának egymást követő bemutatása és kritikai értékelése adja. A harmadik fejezet Cyril Hovorun nyilvános teológiáját elemzi: a fogalom ukrán és orosz nyelvű kontextusát, a Maidan teológia kritikus, hermeneutikai és szociális jellegét, az ortodox keresztyén antropológiát, valamint az emberi jogok és méltóság kérdéskörét, kitérve az Orosz Ortodox Egyház szabadságról szóló nyilatkozatára is. A negyedik fejezet Michael Cherenkov baptista Maidan teológiáját tárgyalja, különös tekintettel annak felekezetközi és kritikus jellegére, majd a „Négy teológiai hang" modelljét alkalmazva mutatja be az Ukrajnai Evangéliumi Baptista Szövetség normatív, formális, vallott és operáns teológiáját. Az ötödik fejezet Mychailo Dymyd görögkatolikus Maidan teológiáját elemzi: annak kritikus, szociális, felekezetközi és szakrális jellegét, majd önálló alfejezetben tárgyalja e teológia kritikai kérdéseit: a politika szakralizációjának kockázatát, az ökumenikus tapasztalat idealizálásának problémáját, valamint a kontextuális teológia univerzalizálhatóságának kérdését.

A záró, összegző fejezet a három felekezeti olvasat közös teológiai mintázatait vizsgálja egységes keretben, két visszatérő veszélyre összpontosítva: a keresztyén teológiai nyelvezet és a nemzeti narratívák összekapcsolódásának (keresztyén nacionalizmus) kérdésére, valamint a Maidani események teológiai szakralizálására.

IV. Tézisek: új eredmények, vitaindító gondolatok

1. Az ukrajnai keresztyén egyházak 1991 utáni teológiai önértelmezése és ezen belül is kiemelten az ún. Maidan teológia a modern kori posztszovjet térség egyik legélesebben körvonalazódó kontextuális teológiai reflexiójának tekinthető: a 2013–2014-es társadalmi krízisre adott gyakorlati-teológiai válasz, amely egyszerre rokonítható a régió más posztkommunista országainak egyházi tapasztalataival, és sajátos, Ukrajna specifikus történelmi-geopolitikai tényezői által is meghatározott.

2. A Maidan teológia három vizsgált felekezeti olvasata: az ortodox (Hovorun), a baptista/evangéliumi (Cherenkov) és a görögkatolikus (Dymyd) eltérő hangsúlyaik ellenére közös szerkezeti mintázatot mutat: mindhárom esetben a Maidan teológiája egyszerre funkcionál nyilvános teológiaként, kritikai hermeneutikaként, felekezetközi (ökumenikus)

gyakorlatként és identitásformáló diskurzusként. Ez a párhuzam azt igazolja, hogy az inkulturáció és az ökumenizmus folyamatai az ukrán kontextusban nem párhuzamos, hanem egymástól elválaszthatatlan jelenségek.

3. A három felekezeti olvasat mindegyikében kimutatható két, ismétlődő teológiai veszély: (a) a történelmi események elsősorban a Maidan, illetve a Mennyei Százak emlékezetének szakralizálása, amely a forradalmat üdvtörténeti, kinyilatkoztatási rangra emeli, és elmossa a történelem és az isteni cselekvés közötti határt; valamint (b) a keresztyén nacionalizmus veszélye, amelyben a nemzeti-etnikai identitás Krisztus helyébe lépve „másközpontúvá" teszi az egyház önértelmezését és tanítását.

4. A „Négy teológiai hang" modelljének a baptista/evangéliumi Maidan teológiára történő alkalmazása kimutatja, hogy a formális (akadémiai) teológiai reflexió (Cherenkov) forrása és kiindulópontja valójában a Maidanon részt vevő hívek vallott és operáns, gyakorlatban megélt tapasztalata, vagyis a teológia „alulról fölfelé" építkezik. Ez a felismerés indokolja a modell jövőbeli, az ortodox és görögkatolikus közösségek laikus tapasztalataira is kiterjesztett, felekezetközi alkalmazását, amint ehhez hasonló interjúalapú forrásanyag rendelkezésre áll.

Doctoral School Debrecen Reformed Theological University

Doctoral (PhD) Dissertation

Inculturation and Ecumenical Challenges in the Service of Christian Churches in Ukraine after 1991

Thesis Summary

Written by:
Viola Erbach

Supervisors:
Dr. László Gonda
Dr. Ábrahám Kovács

Debrecen, 2026

I. Subject of the Dissertation

Since Ukraine declared its independence in 1991, the Christian churches present in the country have faced a continuous challenge of self-understanding. The collapse of the Soviet Union brought not only geopolitical but also profound social transformation that affected every actor in religious life: the churches had to rethink their social role, their relationship to the society, and their relations with one another and with the state.

This dissertation examines how, within this changing environment, the theological and social self-understanding of Ukraine's Christian churches primarily the Orthodox Church under the Moscow Patriarchate, the Greek Catholic Church, and the Evangelical-Baptist communities were reshaped through the processes of inculturation and ecumenical cooperation. While the title refers to the entire period after 1991, the empirical focus of the study falls on the 2013–2014 Revolution of Dignity (Maidan) and the theological processing that followed it, commonly referred to as "Maidan theology."

My working hypothesis is that the theological discourse surrounding Maidan represents the most sharply articulated contextual theological reflection in modern Ukrainian church history, one in which inculturation and ecumenism become simultaneously visible – in joint prayers, interdenominational pastoral presence, and the theological rearticulation of dignity and freedom – while also raising new questions about the boundary between prophetic witness and political identification.

The dissertation's central research question is: how did the theology and social service of Ukraine's Christian churches transform after 1991 through the processes of inculturation and ecumenical cooperation, and how does this transformation become visible above all in Maidan theology, as the defining contextual theological phenomenon of recent Ukrainian church history? The study seeks to identify both the strengths of these processes – the growing social credibility of Christian witness and the deepening of ecumenical rapprochement – and their risks, namely the close entanglement of religious and political discourse and the sacralization of historical events.

II. Methodology of the Study

The dissertation is comparative in design: it examines the Orthodox, Baptist and Greek Catholic readings of Maidan theology side by side, through the work of one representative theologian

for each tradition: Cyril Hovorun, Michael Cherenkov, and Mychailo Dymyd, respectively. Since virtually all of the theologians studied were themselves personal participants in or direct witnesses to the Maidan events, their reflections are inseparably intertwined with their own existential experience, a fact that both enriches the analysis and calls for methodological caution regarding objectivity.

The research is qualitative, drawing on primary theological texts: studies, statements, and sermons as well as previously published interview collections (notably those of Alexei Gordeev and Ludmilla Filipovich). Given the ongoing war and the temporal and methodological limits of the study, independent survey- or interview-based fieldwork was not feasible and remains a task for future research. Since much of the source material is in Ukrainian or Russian, the dissertation relies at several points on the author's own translations.

As a methodological framework, the chapter on the Protestant reading applies the "Four Voices of Theology" model developed by the ARCS group (Action Research: Church and Society) — normative, formal, espoused, and operant theology since only in the Baptist material was a source base grounded in lay, congregational experience (a structured interview series) available. This uneven application of the model, limited to a single denomination, is a consciously acknowledged methodological limitation of the dissertation, while also pointing toward a future, interdenominationally extended line of research.

III. Structure of the Dissertation

The introductory chapter outlines the research question and clarifies the dissertation's key concepts – ecumenism, contextualization and inculturation, and the concept of Maidan theology – before presenting the research methodology and the "Four Voices of Theology" model. The literature review shows that international scholarship still lacks a comprehensive theological-hermeneutical treatment of the post-Soviet Ukrainian religious sphere, while Hungarian-language theological literature is almost entirely without any presentation of the Maidan-related theological self-understanding of Ukraine's Orthodox, Greek Catholic, and Baptist communities.

The first substantive unit offers a brief overview of Ukraine's religious pluralism and the historical formation of the Orthodox churches, the Greek Catholic Church, and the Baptist communities, providing the religious-historical background for the analysis that follows.

The second chapter addresses the state of ecumenism in Ukraine: the increasingly ambivalent relationship of the Russian Orthodox Church to the ecumenical movement and the World Council of Churches; interdenominational relations following the 2019 tomos (the decree recognizing the autocephaly of the Orthodox Church of Ukraine); the intra-Orthodox conflict, examined through the competing narratives of the Russian and Ukrainian Orthodox Churches; and finally the relationship between the Orthodox Church of Ukraine and the Greek Catholic and Protestant communities.

The backbone of the dissertation is formed by the successive presentation and critical evaluation of the three denominational readings of Maidan theology. Chapter three analyzes Cyril Hovorun's public theology: the concept in its Ukrainian and Russian theological context, the critical, hermeneutical, and social character of Maidan theology, Orthodox Christian anthropology, and the question of human rights and dignity, including the Russian Orthodox Church's declaration on freedom. Chapter four discusses Michael Cherenkov's Baptist reading of Maidan theology, with particular attention to its interdenominational and critical character, and then applies the "Four Voices of Theology" model to present the normative, formal, espoused, and operant theology of the All-Ukrainian Union of Evangelical Christian Baptists. Chapter five analyzes Mychailo Dymyd's Greek Catholic Maidan theology — its critical, social, interdenominational, and sacral character, before devoting a separate section to its critical questions: the risk of the sacralization of politics, the problem of idealizing the ecumenical experience, and the question of the universalizability of contextual theology.

The concluding chapter examines the common theological patterns shared by the three denominational readings within a single interpretive framework, focusing on two recurring dangers: the entanglement of Christian theological language with national narratives (Christian nationalism), and the theological sacralization of the Maidan events and the memory of the Heavenly Hundred.

IV. Theses: New Findings and Provocative Reflections

1. The post-1991 theological self-understanding of Ukraine's Christian churches and within it, above all, so-called Maidan theology can be regarded as one of the most sharply articulated contextual theological reflections of the post-Soviet region: a practical-theological response to the 2013–2014 social crisis that is at once comparable to the ecclesial experience of other post-communist countries in the region and shaped by Ukraine's own specific historical and geopolitical factors.

2. The three denominational readings of Maidan theology examined here – Orthodox (Hovorun), Baptist/Evangelical (Cherenkov), and Greek Catholic (Dymyd) – display, despite their differing emphases, a shared structural pattern: in each case Maidan theology functions simultaneously as public theology, critical hermeneutics, interdenominational (ecumenical) practice, and identity-forming discourse. This parallel confirms that, in the Ukrainian context, inculturation and ecumenism are not parallel but inseparable processes.

3. All three denominational readings display two recurring theological risks: (a) the sacralization of historical events: chiefly Maidan itself and the memory of the Heavenly Hundred, which elevates the revolution to salvation-historical, revelatory status and blurs the boundary between history and divine action; and (b) the danger of Christian nationalism, in which national-ethnic identity displaces Christ and "de-centers" the church's self-understanding and teaching.

4. Applying the "Four Voices of Theology" model to Baptist/Evangelical Maidan theology shows that the source and starting point of formal (academic) theological reflection (Cherenkov) is, in fact, the espoused and operant, lived experience of ordinary Maidan participants: that is, theology here builds "from the ground up." This finding justifies extending the model in future research, in an interdenominational manner, to the lay experience of the Orthodox and Greek Catholic communities once comparable interview-based source material becomes available.

V. A témához kapcsolódó közlemények[1] – Publications Related to the Topic

ERBACH V.: The Challenges of Ecumenism in Ukraine – The Inter-Orthodox Conflict as a Conflict of Two Narratives, in: KOVÁCS Á. (szerk.): The Unfinished Past. Challenges for Mission, Theology and Ecumenism in East-Central Europe. The Non-Existence of Democratic Change, Failure or Success? Selye János Egyetem Református Teológiai Kar, Komárno 2025, 133–153.

ERBACH V.: The Missiological Self-Interpretation of the Russian Orthodox Church, in: BARÁTH B. L. – KISS G. – MIKÓ-PRÉM A. (szerk.): Through Years and Denominations. English Volume of the Conference of Junior Theologians and Doctoral Students 2018–2021. Debreceni Református Hittudományi Egyetem, Debrecen 2022, 391–402.

ERBACH V.: A római törvények és az apostoli egyház, in: Theologiai Szemle 64 (2021/1), 17–31.

ERBACH V.: Az Orosz Ortodox Egyház missziológiai önértelmezése, in: MIKÓ-PRÉM A. – HERBÁLY E. – MUZA B. (szerk.): Fiatal kutatók és doktoranduszok XI. nemzetközi teológuskonferenciájának rezümékötete. Doktoranduszok Országos Szövetsége (DOSZ), Budapest 2021, 35–36.

ERBACH V.: The Missiological Self-Interpretation of the Russian Orthodox Church [absztrakt], in: MIKÓ-PRÉM A. – HERBÁLY E. – MUZA B. (szerk.): Fiatal kutatók és doktoranduszok XI. nemzetközi teológuskonferenciájának rezümékötete. Doktoranduszok Országos Szövetsége (DOSZ), Budapest 2021, 36–37.

[1] MTMT azonosító: 10076701